

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ - ΠΛΗΘΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ

Οι χρόνοι κατά τους οποίους έζησε ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων (1360-1452) αποτελούν τμήμα της μεταβατικής εποχής που οδηγεί στους νεώτερους χρόνους. Μέσα στα διακόσια έτη που μεσολαβούν από το 1358 έως το 1550 κυριαρχεί ή προσπάθεια να πραγματοποιηθεί ή έξοδος από το μεσαιώνα και να αναμορφωθεί επάνω σε καινούριες βάσεις ο ανθρώπινος πολιτισμός. Για να είμαστε ακριβολογικοί ήμπορούμε να θεωρήσουμε το έτος 1543, όταν πια βλέπουμε το φως της δημοσιότητας το έργο του Κοπερνίκου «De revolutionibus orbium caelestium» «περί των περιφορών των ουρανίων κύκλων», ως άπαρχή μιας νέας θεωρήσεως του σύμπαντος που χαρακτηρίζει τους νεώτερους χρόνους. Κατά το διάστημα των δύο αιώνων που έσημειώσαμε έπιτελείται μια αναμόρφωση της ανθρώπινης ζωής: ή Αναγέννηση (Renaissance). Η πορεία προς τους νεώτερους χρόνους περνά από δραματικά στάδια. Οί γενεές που έζησαν την Αναγέννηση έχειμάσθηκαν από έντονη πνευματική κρίση. Η ένδόμυχη πρόθεσή τους ήταν να απαλλαγούν από τη μεσαιωνική παράδοση και να δημιουργήσουν ένα νέο κόσμο. Αλλά ο προσδιορισμός του νέου που έποθοσαν να πλαστοουργήσουν, αποτέλεσε μια βαρύτατη άποστολή, που ήπραγματώσή της δεν ήταν καθόλου εύκολη. Μια προαίσθηση είχαν μόνο οί γενεές εκείνες για το νέο που έμελλε να πραγματοποιηθεί. Ο νεώτερος κόσμος, που έμελλε σε λίγο να οικοδομηθεί, έπρόβαλλεν ώσαν ένα μακρινό δράμα, ώσαν ένας ήλιος που την παρουσία του την έσκέπαζε πυκνότητα δμίχλη. Το νέο δεν είχε ακόμη κατορθώσει να εξασφαλίσει μια θέση, ένα δικό του «τόπο» μέσα στον πραγματικά ύφιστάμενο κόσμο, έφαινονταν ώσαν μια μακρινή «Ουτοπία». Η κοσμοθεωρία και ή νοοτροπία των γενεών που έζησαν κατά την Αναγέννηση είχε διαμορφωθεί από το βίωμα μιας άδιάκοπης αναζητήσεως και κρίσεως.

Σε πρώτη ματιά φαίνεται ολοκληρωτικά ανεξήγητο και παράδοξο το γεγονός ότι ο άνθρωπος της Αναγεννήσεως, παρ' όλον ότι ή ψυχή του κυριαρχείται από την

έκζήτηση του νέου, όμως ξαναγυρίζει σε ένα ξεπερασμένο παρελθόν. Η Αναγέννηση δεν είναι μόνο εποχή κατά την οποία σφυρηλατείται από γιγαντιαία πνεύματα το νέο. Είναι και εποχή στροφής προς το παρελθόν, αναδρομή και αναγωγή στην Έλληνική αρχαιότητα. Ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων παρ' όλο που θέλει να οδηγήσει το Έλληνικό γένος σε καινούρια μορφή ζωής, ολοκληρωτικά διαφορετική από τη μεσαιωνική, γυρίζει όμως στην Έλληνική φιλοσοφία και ειδωλολατρία, δηλαδή σε ξεπερασμένους, όπως λέμε σήμερα, τρόπους ζωής. Πώς ήμπορεί να έξηγηθεί το αντίφατικό τουτο φαινόμενο;

Εύκολο είναι υποχωρόντας στη ραστώνη της σκέψεώς μας να αποδώσουμε την αναδρομή αυτή σε στείρα τάχα και αναχρονιστική αρχαιολατρία και σε υπετροφία του στενού έθνικιστικού πνεύματος. Πραγματικά πολλές φορές και στον τόπο μας ακόμη διατυπώθηκε μια τέτοια έπίκριση. Προσεκτικώτερο όμως αντίκρουσμα των πραγμάτων καθιστά φανερή την έπιπολαιότητα που κρύβεται μέσα σε μια τέτοια αντίληψη.

Η Αναγέννηση δεσπόζεται από την τάση να δημιουργήσει κάτι το νέο. Στην έκζήτησή της αυτή ώθείται από τη συναίσθηση ότι το παρόν δεν την ήκανοποιεί. Ο πολιτισμός του μεσαιώνος της φαίνεται δεσμευτικός και άνίκανος να ανταποκριθεί προς τις νέες ανάγκες και έπιδιώξεις της ζωής. Ο άνθρωπος της Αναγεννήσεως παίρνει στάση άρνητική και έπικριτική άπέναντι όλων των έπιτευγμάτων του μεσαιωνικού πολιτισμού. Όπως ο Ρουσσώ κατά τον 18ο αιώνα έχαρακτήριζε τον πολιτισμό γενικά διαφθορά της αρχικής φύσεως του ανθρώπου, κατά τον ίδιο τρόπο και στα μάτια του ανθρώπου της Αναγεννήσεως ή μεσαιωνική πολιτιστική ζωή παρουσιάζεται ώσαν μια διαστροφή της πρωταρχικής φύσεως του ανθρώπου. Η συναίσθηση αυτή δεν ήμπορούσε να μη ώθήσει τις γενεές εκείνες σε μια άρνητική άπέναντι στο παρόν στάση. Απορρίπτουν γενικά όλες τις αξίες που ίσχυαν κατά το μεσαιώνα, τη μεσαιωνική έπιστήμη, τη

μεσαιωνική θρησκευτική παράδοση, τη μεσαιωνική τέχνη. Ἡ γενική αὐτὴ ἀρνητικὴ στάση γίνεται αἰτία νὰ ξαναφανῆ στὸ προσκήνιο ὁ σκεπτικισμός. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση τοῦ μεσαίωνα δὲν εἶναι πιά ἱκανοποιητικὴ, οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἀναγεννήσεως ξαναγυρίζουν στὸν σκεπτικισμό τοῦ Πύρρωνος καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἐγκυρότητα τῆς γνώσεως. Ὁ Πλήθων ἔχει αἰσθανθῆ τὴν ἀναβίωση τῶν σκεπτικιστικῶν τάσεων, καὶ συζητεῖ τὴν ἀξία τους στὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ συγγράμματός του «Νόμων Συγγραφή» κεφάλαιο τρίτο «Περὶ τοῖν δυοῖν ἐναντίον λόγων τοῦ τε Πρωταγόρειου καὶ τοῦ Πυρρωνείου.» Ἐπειδὴ ὁμοίως στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἀναγεννήσεως δροῦν ἰσχυρότατες δημιουργικὲς δυνάμεις, δὲν ἦταν δυνατό νὰ κυριαρχήσουν οἱ σκεπτικιστικὲς τάσεις. Ὁ σκεπτικισμός ὑπῆρξε στάδιο προκαταρκτικὸ καὶ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἢ νὰ ὠθήσῃ πρὸς τὸ μυστικισμό ἢ νὰ πραγματώσῃ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς δεσμεύσεως. Ὁ κρυφὸς πόθος τῶν γενεῶν ποὺ ἔζησαν τὴν Ἀναγέννηση ἦταν τὸ ξαλάφρωμα ἀπὸ τὸ βαρὺ φορτίο τῶν δεσμεύσεων, τὸ ξαναγύρισμα στὴν πηγαία πρωταρχικότητα, στὴν ἀδιάφθορη ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ πολιτισμὸ κατάσταση τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Αὐτὴ τὴν πρωταρχικότητα ἐλπίζει ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἀναγεννήσεως ὅτι θὰ τὴν εὔρη στὴν Ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Ὡστε ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἀρχαιότητα εἶναι γιὰ τὶς γενεὲς τῆς Ἀναγεννήσεως μέσο γιὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἀναγωγὴ στὴν πρωταρχικὴ καὶ ἀδιάφθορη φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναζητεῖται μ' αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος στὴν καθαρὴ οὐσία του, ὁ homo qua homo, ἡ καθαρὴ humanitas, ὁ καθαρὸς καὶ γνήσιος ἀνθρωπισμός. Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ αἰτιολογεῖται ἡ ἀποκλειστικὴ προσήλωση τῆς Ἀναγεννήσεως στὸν ἀνθρωπισμὸ (Humanismus). Ἐπιστρέφοντας ἢ Ἀναγέννηση στοὺς ἀρχαίους θέλει νὰ πραγματώσῃ τὴν ἐπάνοδο στὴν ἀληθινὴ καὶ ἀδιάφθορη φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιζητεῖ νὰ ἀναχθῆ στὸ «ἀρχικό», στὸ «πρῶτο», σὲ γνήσιες καὶ καθαρὲς πηγές.

Ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ συγγράμματός τοῦ Πλήθωνος ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «Νόμων Συγγραφή» καὶ παρεδόθηκε στὸ πύρ κατὰ προσταγὴ τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλες πραγματείες του, φαίνεται καθαρὰ ὅτι ὁ Πλήθων τὴν ἐπιστροφή στὴν Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐθνικὴ θρησκεία τὴν βλέπει ὡς ἀναγωγὴ στὴν πρωταρχικὴ καὶ ἀδιάφθορη ἀνθρώπινη φύση. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς «Νόμων Συγγραφῆς» του, ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Περὶ ἡγεμόνων τῶν βελτίστων λόγων» καὶ ἀποτελεῖ ἀπαρίθμηση τῶν πηγῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλεῖ τὶς φιλοσοφικὲς του δοξασίες, καθιστᾷ φανερόν ὅτι ὁ φιλόσοφος μας ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐπάνοδό του στὴν ἀρχαιό-

τητα ὡς ἀναγωγὴ στὴν ἀνεπηρέαστη καὶ ἀδιάφθορη ἀπὸ τοῦ χρόνου τὸ πέρασμα ἀλήθεια. Ἐλεύθερος ὁ Πλήθων ἀπὸ τὴ στενὰ ἐννοούμενη ἐθνικιστικὴ διάθεση ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγέτη τῆς ἀληθινῆς νομοθεσίας τὸν Ζωροάστρη¹ καὶ τὸν χαρακτηρίζει ὡς «Μήδοις τε καὶ Πέρσαις καὶ τῶν ἄλλων τοῖς πλείστοις τῶν πάλαι κατὰ τὴν Ἀσίαν, τῶν τε θείων καὶ ἄλλων καλῶν τῶν πλείστων γενόμενον ἐξηγητήν.»² Μνημονεύει ἔπειτα τὸν Εὐμόλπο, τὸν Ἴφιτο, τὸν Μίνω, τὸ Λυκοῦργο καὶ τὸ ρωμαῖο Νουμᾶ. Στὸν κατάλογο τῶν σοφῶν ἀπαριθμεῖ τοὺς Βραχμᾶνες τῶν Ἰνδῶν, τοὺς μάγους τῶν Μήδων, τοὺς Κουρήτες, τοὺς ἱερεῖς τοῦ Δωδωναίου Διὸς καὶ παραθέτει ἔπειτα κατάλογο τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς μέχρι τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἰαμβλίχου. Ἀναφερόμενος ἔπειτα στὶς γνώμες τῶν παλαιωτάτων νομοθετῶν καὶ σοφῶν προσθέτει. «Οἷς δὲ καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦντες, οὐδ' αὐτοὶ τε περὶ τηλικούτων νεωτεριοῦμεν, οὔτε τοῖς χθὲς τε καὶ πρώην ὑπὸ σοφιστῶν δὴ τινῶν νεωτερισμένοις θησόμεθα. Ἐπεὶ καὶ τούτω αὐτῷ οὐ μικρῷ διαφέρειν ἂν σοφοὺς σοφιστῶν, τῷ τοὺς μὲν σοφοὺς συνωδᾷ τὰ αὐτῶν τοῖς αἰὶ παλαιότεροις ἀποφαίνειν.» (Συμφωνόντας μὲ τοὺς ἄνδρες αὐτοὺς καὶ ἡμεῖς δὲν θὰ εἶποῦμε νεωτερικὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τόσο σοβαρὰ ζητήματα, οὔτε θὰ συμφωνήσωμε μὲ τοὺς νεωτερισμοὺς ποὺ παρουσίασαν χθὲς καὶ λίγο προτύτερα μερικοὶ σοφιστῆς. Γιατὶ ἀποτελεῖ μιὰ ὄχι μικρὴ διαφορὰ ποὺ ξεχωρίζει τοὺς σοφιστῆς ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τοῦτο, τὸ ὅτι δηλαδὴ οἱ σοφοὶ παρουσιάζουν τὶς δοξασίες τους ἐναρμονισμένες μὲ τὰ πάντοτε παλαιότερα). Ὁ Πλήθων χαρακτηρίζει ὅλες τὶς ἀντιλήψεις τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἦλθαν ἔπειτα ἀπὸ τὸν Νεοπλατωνισμό ὡς σοφίσματα, ὡς παρακμὴ δηλαδὴ τῆς γνησίας φιλοσοφίας. Τὸ χρέος τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ εὐρίσκειται σὲ ἀρμονία μὲ τὰ δόγματα ποὺ ἀναγνωρίζονται πάντοτε ὡς παλαιότερα. Γιὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Πλήθωνος ἡ ἐπάνοδος στὴν ἀρχαία φιλοσοφία εἶναι ἐπανάληψη τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας, ἀναγωγὴ στὰ ἀναλλοίωτα δόγματα τῆς ἀληθείας «συναΐδια γὰρ ἂν τῷ

1. Ἀξιοπερίεργη σύμπτωση ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Fr. Nietzsche ὅταν ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ μιὰ καινούρια θρησκευτικὴ πίστη μέσα στὸ χάος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μηδενισμοῦ τῆς περασμένης ἑκατονταετίας ἐπῆρε κι' αὐτὸς γιὰ σύμβολό του τὴ μυθικὴ μορφή τοῦ Ζωροάστρη.

² Τὰ ἐκδεδομένα κείμενα τοῦ Γεμιστοῦ ἔχουν δημοσιευθῆ στὸν 160 τόμο τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας τοῦ Migne (1886). Ἀξιολογώτατη εἶναι καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν ἀποσπασμάτων ποὺ περιεσώθησαν ἀπὸ τὴ «Νόμων Συγγραφή» ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν G. Alexander στὸ Παρίσι στὰ 1858. Περιέχει εἰσαγωγὴ, κείμενα, μετάφραση ἀπὸ τὸν A. Peilissier καὶ σημειώματα. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ δράση τοῦ Γεμιστοῦ ἱστορικὰ προβλήματα ἀναλύονται στὸ βιβλίο τοῦ I. Μαμαλάκη «Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων» Ἀθῆναι 1939. Βλ. καὶ Εὐ. Φωτιάδου «Γ. Γεμιστός», ἄρθρο στὸ Ἑγκ. Λεξ. «Ἡλιος».

παντί οὐρανῶ καὶ ἐν ἀνθρώποις ταῦτα δὴ τάληθῆ δόγματα εἶναι, κὰν εἴ ἔστι μὲν ὅτε παρὰ πλείοσι, ἔστι δὲ παρ' ἐλάττοσι κρατεῖ, τοῖς γε δὴ ἀπ' ἐννοιῶν κοινῶν τῶν ὑπὸ θεῶν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐντεθειμένων καλῶς τε καὶ εὖ ὀρμωμένοις» Ἐπινομίς. (Οἱ ἀληθινές αὐτές δόξασίς που εἶναι αἰώνιες ὅπως καὶ ὀλόκληρο τὸ οὐράνιο κοσμικὸ σύστημα, ὑπάρχουν πάντοτε μέσα στοὺς ἀνθρώπους, ἔστι καὶ ἂν ἄλλοτε ὑπερισχύουν στὶς ψυχές τῶν περισσοτέρων, καὶ ἄλλοτε στὶς ψυχές ὀλιγοτέρων, πού ἀφορμῶνται κατὰ καλὸ καὶ πρόσοφο τρόπο ἀπὸ γενικῆς ἐννοίας πού ἔχουν τοποθετήσει μέσα στὶς ψυχές μας οἱ θεοί.)

Ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὴν ἀρχαιότητα κατὰ τὸν Πλήθωνα ἔχει τὸ σκοπὸ νὰ μᾶς ξαναφέρει στὴν ἐνόραση τῶν αἰώνιων ἀληθειῶν. Φωτιζόμενοι ἀπὸ τὰ «συναΐδια δόγματα» θὰ ἠμπορέσωμε νὰ προσδιορίσωμε τὸ σκοπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη γιὰ νὰ λυθῆ τὸ πρόβλημα τοῦτο τὴν συναισθάνεται ὁ Πλήθων βαθύτατα. Ὅπως ἐσημειώσαμε στὰ προηγούμενα, ὁ ἀνθρώπος τῆς Ἀναγεννήσεως ζῆ μέσα σὲ μιὰ ἐντονη κρίση. Ἐχει χάσει τὸν προσανατολισμὸ του μέσα στὸν κόσμο. Κατέχεται ἀπὸ τὸ συναίσθημα ὅτι τὸν περιτριγυρίζει μιὰ ἀκατασίγαστη ἀνωμαλία καὶ ταραχὴ. Στὴν ἀρχὴ τοῦ συγγράμματος πού ἀναφέραμε μᾶς θέτει ὁ Πλήθων ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἀγωνία πού δημιουργεῖ μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς του ἡ ἀβεβαιότητα ἢ σχετικὴ μὲ τὴ ρύθμιση τοῦ βιοτικοῦ προβλήματος. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἐπιγράφεται «Περὶ διαφορᾶς τῶν περὶ μεγίστων ἀνθρώποις δοξῶν» (Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν δοξασιῶν πού ἀναφέρονται στὰ σπουδαιότατα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους προβλήματα). Ἐπειτα ἀπὸ μιὰ προκαταρκτικὴ ἀνάλυση φθάνει ὁ Πλήθων στὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα «Τοσαύτης οὖν καὶ ἔτι πλείονος ἀνωμαλίας τε οὐσης καὶ ταραχῆς κατὰ τὸν βίον τὸν ἀνθρώπινον, πᾶσα ἀνάγκη... μὴ εἰκῆ ἂν τὰ προστυχόντα αἰρεῖσθαι ἀλλὰ προεξητακότας ἂν ἰκανῶς, τίς ποθ' ὁ ἄριστος οὗτος βίος καὶ ἐν τίνι τὸ εὐδαιμόν ἔστιν ὡς ἀληθῶς.» (Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπάρχει μιὰ τόσο μεγάλη, ὅπως τὴν περιεγράψαμε, καὶ ἀκόμη μεγαλύτερη ἀνωμαλία καὶ ταραχὴ σχετικὰ μὲ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ μὴ ἐκλέξωμε ὅποιαν ἀντίληψη τύχη, ἀλλὰ νὰ ἔχωμε προηγουμένως ἐξετάσει ποῖος εἶναι ὁ ἄριστος βίος καὶ πού πραγματικὰ εὐρίσκεται ἢ εὐδαιμονία). Ἀλλὰ ἡ λύση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διαλεύκανση, προσθέτει ὁ Πλήθων, ἐνὸς ἄλλου ζητήματος. «Τοῦτου δ' ἔτι πρότερον σκεπτέον ἂν εἴη, τί ποτ' ἔστιν ἄνθρωπος, καὶ τίς ποτε ἡ φύσις τε αὐτοῦ καὶ δύναμις ἔστι.» (Ἀλλὰ πολὺ προ-

τύτερα ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦτο πρέπει νὰ τεθῆ τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ποῖα εἶναι ἡ φύσις του καὶ ἡ δύναμή του). Ἡ κατὰ τὸν τρόπο τοῦτο τοποθέτηση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος καθιστᾶ ἀναμφισβήτητη τὴν προδρομικὴ σημασία πού ἔχει γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα τῶν νεωτέρων χρόνων ἡ σκέψη τοῦ Πλήθωνος. Διέκρινε τὴ σπουδαιότητα πού ἔχει τὸ ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα καὶ τὸ ἐτοποθέτησε σὲ πρωτεύουσα θέση. Τὸ κεντρικὸ ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας του εἶναι «τί ποτ' ἔστιν ἄνθρωπος». Ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως μᾶς χρειάζεται γιὰ νὰ δοθῆ ἀπάντηση στὸ κεντρικὸ τοῦτο ἐρώτημα. «Μαθεῖν δ' αὖ ἰκανῶς, ὅτι ποτέ ἐστιν ἄνθρωπος, ἀμήχανον μὴ οὐ προεσκεμμένοις τε καὶ διεγνωκόσι πολὺ πρότερον ἔτι περὶ τῆς τῶν ὄλων φύσεως, τί μὲν πρεσβύτατον τῶν ὄντων, τίνες δὲ δεύτεραι καὶ τρίται φύσεις, τίνες δὲ ἔσχαται καὶ τίς δύναμις ἐκάστων» (Νὰ κατανοήσωμε δὲ πάλι σὲ ἀρκετὸ βαθμὸ τί εἶναι ὁ ἀνθρώπος, εἶναι ἀδύνατο, ἂν δὲν ἔχομε προτύτερα σκεφθῆ καὶ ξεκαθαρίσει τίς ἀντιλήψεις μας σχετικὰ μὲ τὴ φύση τοῦ σύμπαντος, ποῖο δηλαδὴ ἀπὸ τὰ ὄντα εἶναι πρεσβύτατο, καὶ ποῖες φύσεις εἶναι δεύτερες καὶ τρίτες καὶ ποῖες τελευταῖες καὶ ποῖα εἶναι ἡ δύναμη καθεμιᾶς ἀπ' αὐτές.) Ἄν τὸ κυριώτατο γνῶρισμα τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ἡ αὐτοβεβαίωση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τοποθέτηση τῶν προβλημάτων του σὲ πρωταρχικὴ συγκριτικὰ μὲ τὰ ἄλλα προβλήματα θέση, ὁ Πλήθων πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς στοχαστῆς πού καθορίζουν καὶ ἐκφράζουν κατὰ τρόπο διασαφηνισμένο τίς ἐπιδιώξεις αὐτές. Ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὴν ἀρχαιότητα δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα οὔτε στενοῦ ἐθνικιστικοῦ ζήλου οὔτε πτωχαλαζονικῆς προγονοπληξίας. Εὐρίσκεται σὲ ἀμεση συνάφεια μὲ τὸ ἀνθρωπιστικὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀποτελεῖ μέσο γιὰ νὰ διαφωτισθοῦν ἐπείγοντα προβλήματα, γιὰ νὰ ἐπιτελεσθῆ ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὸ μεσαίωνα καὶ ἡ προχώρηση πρὸς τοὺς νεώτερους χρόνους.

Κοντὰ στὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὸν ἀρχαῖσμὸ ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τὴ σκέψη τοῦ Πλήθωνος εἶναι καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς του. Στὸ τρίτο κεφάλαιο «Περὶ ἡγεμόνων τῶν κρατίστων λόγων» τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς «Νόμων ξυγγραφῆς» εὐρίσκεται μὲ ἀναμφισβήτητη σαφήνεια διατυπωμένος ὁ ὀρθολογισμὸς του «Ἡμεῖς δὲ τοῖς τε ὑπὸ τῶν τὰ βέλτιστα αἰεὶ φρονούντων καὶ ἐκ παλαιοτάτου νενομισμένοις τε καὶ λεγομένοις θησόμεθα, καὶ ἅμα λογισμῶ, τῶν γε ἡμετέρων κριτηρίων τῶ κρατίστω τε καὶ θειοτάτῳ, ὡς δυνατόν, δι' ἀκριβείας τὸ βέλτιστον περὶ ἐκάστου συνδοκιμάζοντες ἐπικρινόμεν.» (Ἐμεῖς θὰ συμφωνήσωμε μὲ ἔ-

κείνα που έχουν από παλαιότατα χρόνια θεσπίσει και έχουν ειπῆ ὅσοι κάθε φορά ἐσκέπτονταν κατὰ τὸν ἄριστο τρόπο, καὶ χρησιμοποιώντας τὴ σκέψη, πού ἀποτελεῖ τὸ ἰσχυρότατο καὶ θεϊκώτατο κριτήριό μας, με ὅλη τὴ δυνατὴ ἀκριβολογία θὰ ἐξακριβώσωμε τὸ ἄριστο γιὰ τὸ καθένα, ἀφοῦ τὰ ὑποβάλωμε σὲ σύγκριση). Στὸ ἴδιο κεφάλαιο ἐγκωμιάζει τὴ δύναμη τοῦ «λογισμοῦ» με τὰ ἀκόλουθα λόγια «Λογισμοὶ δὲ δὴ ὀρθῶς περαινόμενοι τὰ τε ἀληθῆ, περὶ ὧν ἂν σκοποῖτό τις, ἐναργέστατα διδάσκουσι, παρέχουσι τε αὐτοῦς τῷ αἰετι βουλομένῳ περὶ τῶν αὐτῶν ζητεῖν καὶ σκοπεῖσθαι, μηδὲν τι ἥττον τῶν πρότερον μεμαθηκότων μηδ' αὐτὸν ἂν τάληθῆ μανθάνειν, οἰκείαν, οὐκ ἄλλοτριάν τὴν ἐπιστήμη κτώμενον, οὐχ ὡσπερ οἱ ὑπὸ τῶν σοφιστῶν δὴ ἐξηπατημένοι. Οὗτοι αἰεὶ διὰ τοὺς πρότερον πεπεισμένους καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἐπιγιγνόμενοι συμπεύθονται» (Οἱ λογισμοὶ λοιπὸν ὅταν γίνονται κατὰ τρόπον ὀρθόν, διαφωτίζουν με ὑψίστην ἐνάργειαν τὰ ἐξεταζόμενα θέματα καὶ θέτουν τὸν ἑαυτό τους στὴ διάθεση ἐκείνου πού κάθε φορά θέλει νὰ κάμνη ἔρευνα καὶ ἐξέταση σχετικὰ με τὰ αὐτὰ ζητήματα, κατὰ τρόπον ὡστε αὐτὸς νὰ μαθαίνει τὴν ἀλήθειαν σὲ βαθμὸν ἐξ ἴσου σαφῆ, ὅπως καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι τὰ ἔμαθον προτύτερα. Με τὸν τρόπο τοῦτο αὐτὸς θὰ ἀποκτᾷ ἐπιστήμη δική του καὶ ὄχι ξένη. Δὲν θὰ συμβαίνει μ' αὐτὸν ἐκεῖνο πού παθαίνουν ὅσοι ἔχουν ἐξαπατηθῆ ἀπὸ τοὺς σοφιστές. Αὐτοὶ πάντοτε ἀκολουθώντας ἐκείνους πού ἔχουν πεισθῆ προτύτερα, δίδουν καὶ αὐτοὶ πού ἔρχονται ἔπειτα τὴν συγκατάθεσή τους). Τὸ χωρίο πού ἐρμηνεύσαμε μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ διαπιστώσωμε ὅτι ὁ Πλήθων ἐκτιμᾷ τὴν προσωπικὴ λογικὴ καὶ κριτικὴ σκέψη. Ἡ μάθηση ἔχει ἀξία κατὰ τὴ γνώμη του, ὅταν ἔχει ἀποκτηθῆ ἔπειτα ἀπὸ κριτικὴ ἐπισκόπηση καὶ ὅταν δὲν εἶναι τυφλὴ καὶ ἀδικαιολόγητη συγκατάθεση. Τὴν ἐρευνητικὴ του διάθεση τὴν ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων σὲ ἐπιστολῇ του γράφοντας ὅτι δὲν εὐρήκεν ἄνθρωπον πού νὰ ὑπῆρξε «τῆς περὶ τὰ ἐν φιλοσοφίᾳ δόγματα ἀληθείας ἐρευνητικώτερος καὶ εὐρετικώτερος» ἀπὸ τὸν Πλήθωνα. Ὁ ἀντίπαλός του Πατριάρχης Γεννάδιος μᾶς παρέχει πληροφορία ἀπὸ τὴν ὁποία συνάγεται ὅτι ὁ Πλήθων εἶχε κρατηθῆ μακριὰ ἀπὸ ὁποιαδήποτε μυστικιστικὴ τάση. «Ὅς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὰς ἀποκαλύψεις διαβάλλειν καὶ πλάνην ἀποκαλεῖν λέγεται, τὴν δ' ἀλήθειαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εὐρίσκεσθαι μόνου διὰ φιλοσοφίας ἐν τινι ἑτέρῳ ἑαυτοῦ συγγράμματι ἀποδεικνύει» (Ἐπάρχει ἡ διάδοσις ὅτι αὐτὸς (ὁ Πλήθων) ἐξευτελίζει καὶ ἀποκαλεῖ πλάνην τοὺς (μυστικούς) ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὰς ἀποκαλύψεις καὶ ὅτι σὲ κάποιον ἄλλο σύγ-

γραμὰ του ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀλήθεια ἀνακαλύπτεται μόνου ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον λόγον με τὴ φιλοσοφίᾳ). Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἀνασκευάζει τὴν παρεξήγησιν στὴν ὁποία ἡμπορεῖ νὰ μᾶς ὠθήσῃ τὸ νεοπλατωνικὸ περικάλυμμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος. Ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖ κατὰ τὴν κοσμολογικὴ περιγραφή τοῦ σύμπαντος ὁ φιλόσοφός μας τὴν ὀρολογία τῆς νεοπλατωνικῆς θεολογίας καὶ δαιμονολογίας, εἶναι δυνατόν νὰ παρασυρθῆ κανεὶς στὴν πεπλανημένη ἀντίληψη, ὅτι ἡ σκέψη του ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ μυστηριασμό. Ἄν ἐμβαθύνωμε ὁμῶς στὰ ἀποσπάσματα πού διεσώθηκαν ἀπὸ τὰ ἔργα του, θὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι οἱ θεοὶ καὶ οἱ δαίμονες νοοῦνται ὡς καθαρὰ «εἶδη», καὶ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐνδείξεις δηλωτικῆς τῶν ἱεραρχικῶν βαθμίδων τῆς ὄντολογικῆς πραγματικότητος. Ἡ θρησκεία πού θέλει νὰ ἰδρύσῃ ὁ Πλήθων εἶναι «θρησκεία τοῦ λόγου». Κύρια δόγματά της εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τῆς θείας προνοίας, ἡ ἀθανασία καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ψυχῆς, ἡ μετεμψύχωση, καὶ ἡ τιμωρία τῶν ἁμαρτημάτων.

Ἐκεῖνο πού τοποθετεῖ τὸν Πλήθωνα στοὺς προδρόμους τῆς νεώτερης ἐπιστήμης εἶναι ἡ δοξασία του ὅτι τὰ πάντα συμβαίνουν στὸν κόσμον τοῦτο σύμφωνα με προκαθορισμένη τάξιν. Τὴν προκαθορισμένη αὐτὴ τάξιν δὲν τὴ θεωρεῖ ἀποτέλεσμα τυφλῆς ἀναγκαιότητος. Τὴν ὑπαρξὴ τῆς τὴν στηρίζει στὴν ὑπαρξὴ θείας προνοίας. Ἐτσι εὐρίσκει τρόπο νὰ συνδέσῃ τρεῖς ἐννοίας, τὴν ἐννοίαν τῆς προνοίας, τῆς εἰμαρμένης καὶ τῆς προγνώσεως. Τὸ κεφάλαιο «Περὶ εἰμαρμένης» πού ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς «Νόμων ξυγγραφῆς» μᾶς διασαφηνίζει πῶς ἐννοεῖ τὴν τριπλῆ σύζευξιν «Ἐτι δὲ εἰ μὴ ὄριστο τὰ μέλλοντα, οὐδ' ἂν προεγίνωσκετο οὐ μόνον γε οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῶν θεῶν ἂν οὐδενός· οὐ γὰρ οἶόν τε ὄλως γνώσιν ὑπάρξαι τοῦ πάντη ἀορίστου». (Ἀκόμη ἂν τὰ μέλλοντα δὲν ἦσαν καθωρισμένα, δὲν θὰ ἦταν δυνατό νὰ ὑπάρξῃ σχετικὰ με αὐτὰ πρόγνωση ἀπὸ κανένα ὄχι μονάχα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς θεοὺς· γιὰ τὴν εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γνώσις ἀναφερόμενη στὸ ἀκαθόριστον). Ἡ πηγὴ τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τοῦ καθολικοῦ τῶν ὄντων καθορισμοῦ εἶναι κατὰ τὸν Πλήθωνα, ὁ πρῶτος θεός, ὁ Ζεὺς. Ἡ ἀνάγκη πού προσιδιάζει σ' αὐτὸν ταυτίζεται με τὴν ἐσωτερικὴν αἰτιοκρατίαν πού καθορίζει τὴν οὐσίαν του. Ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἐσωτερικοῦ αὐτοκαθορισμοῦ «Ὅς εἰ καὶ μὴ ὄρισται μόνος τῶν πάντων, οὐκέτ' ὄντος τοῦ καὶ τοῦτον ὀριοῦντος (ὑπὸ γὰρ τῶν ἑαυτῶν αἰτίων ἅπαντ' ἂν ὀρίζεσθαι τὰ ὀριζόμενα) ὁμῶς κρείττων ὢν ἢ ὡστε ὄρισθαι, μένει τε αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὡσαύτως, καὶ τὴν μεγίστην πασῶν ἀνάγκην οὐ δι' οὐδὲν ἔτε-

ρον, αυτός ἐστὶν ὁ κεκτημένος, ὡς τὴν τε ἀνάγκην τῆς οὐκ ἀνάγκης ἀμείνω οὖσαν, καὶ αὐτῷ τὴν μεγίστην τῶν ἀναγκῶν ἀγαθῷ ὄντι, μᾶλλον τι προσήκουσαν.» (Ὁ Ζεὺς ἂν καὶ μόνος ἐξ ὄλων δὲν ὑπόκειται σὲ καθορισμό. ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἕνα ἄλλο ὄν πού θά ἤμποροῦσε νὰ ἀσκήσῃ ἐπάνω του καθορισμό, (γιατὶ ὅλα τὰ πράγματα πού ὑπόκεινται σὲ καθορισμό καθορίζονται ἀπὸ τὰ αἰτία τους), ὅμως πᾶρ' ὄλον ὅτι ἡ δύναμή του (δηλ. τοῦ Διός) ξεπερνᾷ κάθε καθορισμό, μένει αἰώνως ὀλοκληρωτικά ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτό του. Καὶ ἡ ὑψίστη ἀπὸ ὅλες καὶ ἰσχυρότατη ἀναγκαιότητα, αὐτὴ δηλαδή πού εἶναι ἀναγκαιότητα ἐξ αἰτίας τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ ὄχι ἐξ αἰτίας κάποιου ἄλλου, ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸ τοῦ κτῆμα. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει, γιατί ἡ ἀναγκαιότητα ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὴν μὴ ἀναγκαιότητα (δηλ. τὸ τυχαίον). Σ' αὐτὸν λοιπὸν πού εἶναι ἀγαθὸς ταιριάζει σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ ὑψίστη ἀναγκαιότητα). Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Πλήθων ταυτίζει τὴν ἀναγκαιότητα μὲ τὴν σταθερὰ καθωρισμένη αἰτιοκρατία καὶ νομοτέλεια. Ἐπειδὴ τὸ διεπόμενον ἀπὸ σταθερὰ νομοτέλεια ὄν εἶναι τελειότερο ἀπὸ τὸ ὄν ἐπάνω στοῦ ὁποῖο βασιλεύει ἡ τυχειότητα, πρέπει ἀναγκαστικὰ τὸ τελειότατο ὄν νὰ ἐμφανίζῃ μιὰν ἀπόλυτα νοουμένη νομοτέλεια. Ὡστε ὁ πρῶτος θεὸς τοῦ Πλήθωνος εἶναι ἡ ἀπόλυτη νομοτέλεια, ἡ πρώτη πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποῖα παίρνουν τὴν ὑπόστασή τους οἱ νομοτελεῖς συνάφειες πού ἐμφανίζονται μέσα στὸν κόσμον. «Καὶ οὐδὲν οὕτω παμμέγεθες, οὔτ' αὖ πᾶν μικρὸν οὕτως, ὥστ' ἂν αὐτὸν μὴ οἶόν τε εἶναι τῷ ἀφ' ἑαυτοῦ ὄρω ἐφικέσθαι· οὐδενὸς γὰρ ὄτου οὐκ αὐτὸν εἶναι τὸν αἰτιώτατον.» (Καὶ δὲν ὑπάρχει κανένα πρᾶγμα μὲ τόσο μεγάλο ἢ πάλι μὲ τόσο μικρὸ μέγεθος, ὥστε νὰ μὴ ἤμπορῇ ὁ Ζεὺς νὰ τὸ ὑπαγάγῃ κάτω ἀπὸ τὸν καθορισμὸ πού ἀπορρέει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· γιατί ὁ Ζεὺς εἶναι ἡ πρωταρχικώτατη αἰτία ὄλων τῶν πραγμάτων). Τὸ σύμπαν τοῦ Πλήθωνος διέπεται ἀπὸ ἀπόλυτα καθωρισμένη νομοτέλεια. Σὲ ἕνα τέτοιο σύμπαν βασιλεύει μιὰ ἀπόλυτη αἰτιοδοξία (determinismus). Ἡ αἰτιοδοξία αὐτὴ εἶναι προσιτὴ στὴν πρόγνωση τοῦ θεοῦ. Τὸ σύμπαν εἶναι παρὸν πάντοτε ἐμπρὸς στοῦ θεοῦ, τὸ μέλλον, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματωθῆ, εἶναι προσιτὸ στὴ θεία πρόγνωση «Οἱ θεοὶ ἴσασιν δὴ πού τὰ ἐπόμενα, οἵπερ καὶ ὀρίζουσι τε αὐτά, καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἔχουσι παρόντα τῆ αἰτία κᾶν μήπω τὴν γε αὐτῶν γένεσιν ἀπειληφότα ἦ.» (Οἱ θεοὶ γνωρίζουν βέβαια ἐκεῖνα πού θά γίνουν, ἀφοῦ ἀποτελοῦν αὐτοὶ τὴν αἰτία τοῦ καθορισμοῦ τῶν μελλόντων, καὶ ἔχουν μέσα τους παρόντα ὡς πρὸς τὴν αἰτία τὰ μέλλοντα, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχουν πᾶρει αὐτά τὴν

πραγμάτωσή τους). Μέσα σὲ ἕνα κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο νοούμενο σύμπαν εἶναι δυνατὴ ἡ πρόγνωση. Ἄν σκεφθοῦμε ὅτι τὸ κυριώτερο χαρακτηριστικὸ τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ τάση νὰ χαράξῃ στὸν ἐρευνητὴ τὴν πρόγνωση, θά κατανοήσωμε ὅτι μιὰ ἀντίληψη γιὰ τὸ σύμπαν ὡσὰν αὐτὴ πού παρουσιάζει ὁ Πλήθων, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Ὁ Πλήθων εἶναι ἀρκετὰ ὀξυδερκής γιὰ νὰ διακρίνῃ τίς δυσκολίες πού προκύπτουν ἀπὸ μιὰ τέτοια συμπλησίωση τῶν ἐννοιῶν τῆς νομοτελείας καὶ εἰσαρμένης. «Ἄλλ' εἰ πάντα ὄρισται φαίη ἂν τις, καὶ οὐδὲν ὅτι μὴ ἀνάγκης μετείληφε τῶν ὄντων τε καὶ γιγνομένων, ἕκ τε τῶν ἀνθρώπων ὄχοιτ' ἂν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δίκη ἐκ τῶν θεῶν.» (Ἄλλὰ ἂν ὅλα εἶναι καθωρισμένα, καὶ καθετὶ ἀπὸ τὰ ὄντα καὶ τὰ γινόμενα ὑπακούῃ στὴν ἀναγκαιότητα, θά ἤμποροῦσε νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς, ὅτι θά ἐξαφανίζονταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἐλευθερία καὶ ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἡ δικαιοσύνη). Οἱ ἀνθρώποι λέει ὁ Πλήθων θά ἐνεργοῦσαν κάτω ἀπὸ τὸν ἀναγκασμὸ τῆς ἀνάγκης καὶ γι' αὐτὸ οἱ τιμωρίες πού θά τοὺς ἐπέβαλαν οἱ θεοὶ θά ἦταν ἀδικαιολόγητες. Ἀντιμετωπίζει ἐδῶ ὁ Πλήθων, ὅπως θά συμβῆ ἀργότερα καὶ μὲ τὸ Σπινόζα, ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα, θέλοντας νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν αἰτιοκρατία μὲ τὴν ἐλευθερία. Γιὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τίς τεράστιες δυσκολίες τοῦ προβλήματος καταφεύγει στοῦ διασαφηνισμὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας. Καθορίζει ἀπὸ ποιὰν ἄποψη ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὁ ἀνθρώπος ἐλεύθερος. Ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία δὲν εἶναι ὀρθὸ νὰ νοηθῆ σὲ ἀπόλυτη σημασία: «τοὺς μὲν ἀνθρώπους κυρίους ἂν ἑαυτῶν εἶναι οὐ τῷ μὴ ὑπ' οὐδενὸς ἂν τὸ παράπαν ἄρχεσθαι, μήτε του ἄλλου, μήτ' ἂν αὐτῶν τῶν θεῶν, ἀλλὰ τῷ ἔχειν μὲν τι ἐν ἑαυτοῖς ἄρχον, τὸ φρονοῦν, τὸ δὲ πολὺ ἀρχόμενον.» (Οἱ ἀνθρώποι ἤμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν κυρίαρχοι τοῦ ἑαυτοῦ τῶν, ὄχι ἐπειδὴ δὲν ἐξουσιάζονται οὔτε ἀπὸ κανένα ἄλλο πρᾶγμα οὔτε ἀπὸ κάποιον ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Εἶναι κυρίαρχοι τοῦ ἑαυτοῦ τῶν (δηλ. ἐλεύθεροι) ἐπειδὴ ἔχουν μέσα τους κάποιο στοιχεῖο πού ἀσκει ἐξουσία, δηλαδή τὴ φρόνηση, καὶ ἕνα ἄλλο περισσότερο μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τῶν πού ὑποκύπτει στὸν ἐξουσιασμὸν αὐτόν). Ἐχοντας οἱ ἀνθρώποι μετοχὴ στὴ φρόνηση ἔχουν μετοχὴ καὶ στὴν ἐλευθερία. Ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Πλήθωνα σφάλμα ὁ ταυτισμὸς τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὴν ἔλλειψη ἀναγκασμοῦ καὶ καθορισμοῦ. Μιὰ τέτοια ἐλευθερία εἶναι ἀνύπαρκτη. Ἤμπορεῖ ὅμως νὰ ταυτισθῆ ἡ ἐλευθερία μὲ τὴν δυνατότητα νὰ ζῆ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἐσωτερικὴ του πρόθεση. Ἐπειδὴ ἡ κοινὴ

ίλων τῶν ἀνθρώπων ἐσωτερικὴ πρόθεση εἶναι τὸ «εὖ πράττειν», ἀρκεῖ ἢ «εὐπραξία» ἢ καταστῆση ὁποιοδήποτε ἀνθρώπου, εἴτε ἀρχοντας εἶναι εἴτε ἀρχόμενος, ἐλεύθερο «Ἄπας μὲν ὁ εὖ πράττων κἂν ἐλεύθερος εἴη, ἂν τε ἀρχόμενος ἂν τε μὴ εὖ πράττων τυγχάνη.» Φθάνει ἔτσι ὁ Πλήθων νὰ συνδέσῃ τὴν ἐλευθερίαν μὲ τὴν «εὐπραξία», δηλαδή μὲ τὴν ἀσκήσῃ τῆς ἀρετῆς. «Οὐδ' ἂν ἐλεύθερον κακῶν εἶναι οὐδένα, τοὺς δὲ καλοὺς τε μόνους κάγαθούς.» Μόνον ὁ τέλει μορφωμένος ἀνθρώπος, «ὁ καλὸς κάγαθός» εἶναι κατὰ τὸν Πλήθωνα ἐλεύθερος. Οἱ τιμωρίες ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ θεοὶ στοὺς ἀνθρώπους ἀποτελοῦν μέσα μὲ τὰ ὁποῖα τοὺς ὀδηγοῦν στὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ ὀλοκληρωτικὰ δικαιολογημένες.

Ἄπο ὅσα ἐξεθέσαμε προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ Πλήθων τοποθετώντας τὸ ὄλοζήτημα στὴν περιοχὴ τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς ζωῆς. Γιὰ νὰ ἐκτιμῆσωμε τὴν ἀξία τῆς λύσεως αὐτῆς, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθοῦμε ὅτι ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνες ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Καρὶ θά ἀφορηθῆ ἀπὸ τὰ δεδομένα ὄχι τοῦ θεωρητικοῦ ἀλλὰ τοῦ πρακτικοῦ λόγου γιὰ νὰ προχωρήσῃ στὴν ἐπεξεργασία τοῦ αὐτοῦ προβλήματος.

Ἄπο τὰ λίγα ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου ποὺ παρέδωκε στὴ φωτιὰ ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος διαπιστώνεται ὅτι ὁ Πλήθων εἶχε διατυπώσῃ μὲ συνακόλουθη λογικὴ ἀκρίβεια ἓνα ὀλόκληρο σύστημα πρακτικῆς καὶ θεωρητικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μεταφυσικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητος θεμελιώνεται ἐπάνω σὲ τρία ἀξιῶματα ποὺ ὁ ἴδιος τὰ χαρακτηρίζει ὡς «οὐκ ἀσθενῆ καὶ ἀμφίλογα». Αὐτὰ εἶναι:

1ον «Ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων, ὁ μέγιστος θεὸς ἀκρῶς ἀγαθός ἐστι.»

2ον «Τὰς οὐσίας ταῖς γεννήσεσι ταῖς αὐτῶν καὶ τὰς γεννήσεις ταῖς οὐσίαις ἀνάλογον ἔχει δεῖν.»

3ον «Τὰ ἔργα ταῖς οὐσίαις καὶ τὰς οὐσίας τοῖς ἔργοις τοῖς σφετέροις ἀνάλογον δεῖν καὶ αὐτὰ ἔχειν.»

Ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ὁ μέγιστος θεός. Ἄπ' αὐτὸν γεννῶνται κατὰ τρόπο κανονικὸ ποὺ ἡμπορεῖ νὰ παρακολουθηθῆ οἱ δευτερές καὶ τρίτες οὐσίες. Τὰ ἔργα τῶν οὐσιῶν ἐμφανίζουσαν πάλιν ἀνάλογια πρὸς τὴ φύση τῶν οὐσιῶν. Τὸ σύμπαν λοιπὸν εἶναι σταθερὰ ταξιθετημένο καὶ προσιτὸ στὴ γνώση. Μέσα στὸ σύμπαν στέκει καὶ ὁ ἀνθρώπος ποὺ εἶναι ὄν συντεθειμένο ἀπὸ δύο φύσεις. Ἡ μία εἶναι θεϊκὴ καὶ ἡ ἄλλη θηριώδης. Ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὸν Πλήθωνα εἶναι κάτι τὸ διάμεσο. Ἀποτελεῖ ὄριο μεταξὺ τοῦ κόσμου τῶν θνητῶν καὶ τῶν ἀθανάτων, «μεθόριον θνητοῦ καὶ ἀθανάτου.» Στὸ πρόβλημα ποὺ ἐτέθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ συγγράμματός του

ἡμπορεῖ τώρα νὰ δοθῆ μιὰ ἀπάντηση. Τὸ ἐρώτημα ἦταν νὰ καθορισθοῦν σταθεροὶ προσανατολισμοὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Τώρα ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ εὐδαιμονία συνίσταται στὴν ἀπόκτηση καὶ ἀσκήσῃ τῶν ἀρετῶν. Οἱ ἀρετές τάσσονται σὲ ἱεραρχικὰ βαθμολογημένη κλίμακα καὶ κορυφώνονται στὴν ἀρετὴ τῆς θεοσεβείας. Ἡ ἐπίγνωση τοῦ θεοῦ καὶ ἡ ἐκδήλωση τοῦ σεβασμοῦ μας πρὸς αὐτὸν ἀποτελοῦν τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ὁ ἴδιος ὁ Πλήθων σὲ μικρὸ σημείωμά του μὲ τὸν τίτλο «Ζωροαστρεῖων τε καὶ πλατωνικῶν δογμάτων συγκεφαλαίωσις» γράφει «καὶ τὸ εὐδαιμον ἡμῖν ἐν τῷ ἀθανάτῳ ἡμῶν, ὁ καὶ τῆς οὐσίας ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ κυριώτατον, ὑπὸ τῶν τὸ γένος ἡμῶν συστησάμενων θεῶν ὄριστα» (καὶ τὴν εὐδαιμονίαν μας τὴν ἔχουν τοποθετήσῃ οἱ θεοὶ ποὺ καθώρισαν τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὴν ὕπαρξή μας, στὸ ἀθάνατο τμήμα τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας). Ἡ θεοσεβεία κατὰ τὸν Πλήθωνα δὲν εἶναι μόνον λατρευτικὴ ἐκδήλωση σεβασμοῦ. Εἶναι καὶ ἰκανότητα νὰ διακρίνωμε τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων. Ἡ ὁδὸς ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ θεὸ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης, ἢ προσπάθεια νὰ θεωρήσωμε τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων παίρνει γιὰ τὸν Πλήθωνα θρησκευτικὴ σημασία. Ἀκριβῶς ἐδῶ εὐρίσκεται τὸ σημεῖο ποὺ τοποθετεῖ τὸν Πλήθωνα ἔξω ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴ κοσμοθεωρίαν.

Κατὰ τὸ μεσαίωνα ἐξακολουθεῖ ἡ καλλιέργεια τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἄλλ' οὔτε ἡ τέχνη οὔτε ἡ ἐπιστήμη ἔχουν τὴ δύναμη νὰ δημιουργήσουν μέσα στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ κοσμοθεωρίαν. Τὸ σχῆμα τῆς κοσμοθεωρίας τὸ παρέχει ἡ χριστιανικὴ θεολογία. Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ζωὴ δὲν ἔχουν τὴ δυναμικότητα νὰ ἐπηρεάσουν τὴ θρησκευτικὴ πίστη. Ἡ καινοτομία τοῦ Πλήθωνος ἔγκειται στὸ ὅτι γι' αὐτὸν ἡ φιλοσοφία ὑψώνεται σὲ δύναμη ἰκανὴ νὰ δημιουργήσῃ θρησκευτικὴ πίστη. Ἐχει τὴν ἀξίωση νὰ πάρῃ τὴ θέση τῆς χριστιανικῆς θεολογίας καὶ νὰ ρυθμίσῃ κατ' ἄλλο τρόπο τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ. Ὁ Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος γράφει στὰ 1464 ὅτι ὁ Πλήθων στὸν καιρὸ ποὺ διέμενε στὴ Φλωρεντία εἶπεν εἰπῆ ὅτι σὲ λίγο καιρὸ ὁ κόσμος θά ἔχη μιὰ κοινὴ θρησκείαν ποὺ θά διαφέρῃ ἀπὸ τὴ μωαμεθανικὴ καὶ θά πλησιάσῃ πρὸς τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ. Ὁ Πλήθων ἀποφασίζει νὰ γίνῃ εἰσηγητῆς νέας θρησκείας. Συνθέτει προσευχές, λατρευτικὸς ὕμνους καὶ ἰδρύει καινούριες ἑορτὲς προσηρμοσμένες σὲ καινούριο ἡμερολόγιο. Ἡ θρησκεία ποὺ εἰσηγεῖται δὲν ἔχει ὁμοιότητα μὲ τίς θρησκείας ποὺ στηρίζονται σὲ θεῖα καὶ ὑπερκόσμια ἀποκάλυψη. Εἶναι θρησκεία τοῦ λόγου. Ὁ Πλήθων ἡμπορεῖ νὰ διαμφισβητήσῃ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὸν τίτλο τοῦ πρώτου κατὰ

τούς νεώτερους χρόνους ιδρυτοῦ θρησκευίας στηριγμένης ἐπάνω στὰ δόγματα τοῦ λόγου. Ἡ θρησκευτικὴ ἀναμόρφωση συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἀνάλογη διαρρύθμιση τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ Πλήθων δὲν περιορίζει τὶς φιλοδοξίες του στὴ θρησκευτικὴ ἀναμόρφωση. Παρουσιάζει νέα διαρρύθμιση τῆς ζωῆς. Προβάλλει ὡς ἀν καινούριος νομοθέτης καὶ γι' αὐτὸ δίνει στὸ κύριο σύγγραμμα τῆς ζωῆς τοῦ τὸν τίτλον «Πλήθωνος Νόμων Συγγραφή».

Ἐσημειώσαμε στὰ προηγούμενα ὅτι ὁ Πλήθων ἐζοῦσε ἔντονα τὸ βίωμα τῆς ἀναταραχῆς ποὺ σημειώνεται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ κρίση ποὺ ἐχέμαζε τότε τὸν πολιτικὸ βίον τοῦ ἀναγεννωμένου ἑλληνικοῦ γένους ἦταν ἔντονα αἰσθητὴ στὴν ψυχὴ του. Ἡ ἀγωνία τῆς πάλης ποὺ διεξῆγε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Λατίνους ἦταν κάτι ποὺ εἶχε συναισθανθῆ πολὺ πρῶϊμα. Πληροφορίες σχετικὲς μᾶς δίνουν ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Μανουὴλ Παλαιολόγο, γραμμῆν στὸ 1414, τὸ ὑπόμνημα πρὸς τὸ Θεόδωρο Παλαιολόγο, γραμμῆν στὸ 1416, καὶ τὸ ὑπόμνημα πρὸς τὸ Μανουὴλ Παλαιολόγο, γραμμῆν κατὰ τὸ 1418. Ὁ Πλήθων βλέπει καθαρὰ τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ποὺ ἀπειλεῖ τὸ γένος καὶ προτείνει μέτρα γιὰ τὴ σωτηρία. Κατανοεῖ ὅτι γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ κίνδυνοι χρειάζεται γενικὴ ὀργανωτικὴ ἀναμόρφωση τοῦ πολιτειακοῦ ὀργανισμοῦ. Προτείνει μέτρα ριζοσπαστικά, κοινὴ κτήση τῆς γῆς καὶ διαίρεση τῶν πολιτῶν σὲ τρεῖς τάξεις σύμφωνα μὲ τὶς ὑποδείξεις ποὺ εἶχε κάμει ὁ Πλάτων στὴν «Πολιτεία» του. Στὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Μανουὴλ γράφει «Ἴσως δ' ἀκόλουθον ἂν δόξειε τοῖς ἤδη εἰρημένοις καὶ τήνδε τὴν γνώμην εἰσενεγκεῖν, τὴν γῆν ἅπασαν, ὡσπερ Ἴσως ἔχει κατὰ φύσιν, κοινὴν ἅπασιν τοῖς ἐνοικοῦσιν εἶναι ἀντιποιεῖσθαι δὲ μηδὲνα ἰδίᾳ χωρίου μηδενός· ἐξεῖναι δὲ παντὶ τῷ ἐθέλοντι φυτεῦν τε ὄπη βούλεται, καὶ ἐποικοδομεῖν καὶ ἀροῦν γῆς τι τοσοῦτον ὅποσον βούλεται τε καὶ δύναται.» (Ἴσως θὰ ἤμποροῦσε νὰ θεωρηθῆ ὅτι σύμφωνο εἶναι μὲ ὅσα τώρα ἔχουν λεχθῆ νὰ προτείνωμε καὶ τὴν ἀκόλουθον γνώμην. Ὅλη ἡ γῆ νὰ εἶναι κοινὴ ἰδιοκτησία ὄλων τῶν κατοίκων, πρῶτα ποὺ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴ φυσικὴ κατάσταση, καὶ κανεὶς νὰ μὴ ἔχη δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἐπάνω σὲ κανένα τμήμα τῆς γῆς· νὰ ἤμπορῆ ὁμοῦς ὁ καθένας ποὺ θὰ ἤθελε νὰ φυτεύῃ καὶ νὰ κτίζῃ καὶ νὰ καλλιεργῆ ἕνα τόσο μέρος τῆς γῆς ὅσο θὰ ἤθελε καὶ θὰ ἤμποροῦσε). Κατανοεῖ τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἔχει γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ κράτους ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ, θεωρεῖ ἀνάξια ἐμπιστοσύνης τὰ μισθοφορικὰ στρατεύματα καὶ ζητεῖ τὴν ὀργάνωση στρατοῦ ἀπὸ κατοίκους τῆς Πελοποννήσου. «Ἐπειτα ἂν τις κίνδυνος ἐπίη, οἱ

μὲν μισθωτοὶ ἐκεῖνοι δηλονότι οὐκ ἔτι που ἔσονται ἱκανοὶ ἀμύνειν· καταφευξόμεθα δὲ ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους τούτους στρατιώτας, τοῖς δὲ διεφθαρμένοις καὶ ἀόπλοις καὶ ἀδυνάτοις ἢ ἂν τάττωνται παραμένειν, οὐχ ἔξομεν ὅτι χρησόμεθα.» (Ἐπειτα ἂν παρουσιασθῆ κάποιος κίνδυνος, ἐκεῖνοι βέβαια οἱ μισθοφόροι δὲν θὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὸν ἀποκρούσουν· θὰ καταφύγωμε, λοιπόν, σ' αὐτοὺς τοὺς δικούς μας στρατιώτες, καὶ ἐπειδὴ αὐτοὶ θὰ ἔχουν χαμηλὸ φρόνημα καὶ θὰ εἶναι ἀόπλοι καὶ δὲν θὰ ἔχουν τὴ δύναμιν νὰ σταθοῦν ἐκεῖ ὅπου θὰ τοὺς τοποθετήσωμε, θὰ μᾶς εἶναι ἀχρηστοί). Προτείνει νέο σύστημα φορολογίας, ἐξυγίανση τοῦ νομίσματος, περιορισμὸ εἰσαγωγῆς ξένων ἐμπορευμάτων, ἀνταλλαγὴ ξένων εἰσαγομένων εἰδῶν πρὸς ἐξαγόμενα ἐντόπια εἶδη, ἐπιβολὴ προστατευτικῶν δασμῶν καὶ φορολογικῆς διευκολύνσεις γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ χρησίμων εἰδῶν. «Ἄ μὲν γὰρ ἄμεινον εἰσάγειν, τούτων μὲν ἂν δέοι τέλος μηδὲνα μηδὲν τελεῖν τῆς εἰσαγωγῆς, μήτε πολίτην μήτε ξένον, ἵνα δὴ καὶ ῥᾶον εἰσάγοιτο· τῶν δὲ ἄλλων ἃ ἄμεινον μένειν, ταῦτα δ' ἐπὶ μεγάλοις τοῖς τέλεσι τοὺς ἐξάγοντας ἐξάγειν, ἵνα ἢ μὴ λυσιτελοῦν σφίσιν ἐξάγειν, μένοντα ἀφθονώτερον ὑπάρχει πολίταις χρῆσθαι ἢ ἐξαγόμενα πάντως ὠφελῆ τι τὸ κοινόν, καὶ ὅδε ὁ πόρος τῷ δημοσίῳ προστίθεται.» (Γιὰ τὰ εἶδη ποὺ ἡ εἰσαγωγὴ τους εἶναι συμφέρουσα, θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ μὴ πληρῶνῃ κανένα φόρο εἰσαγωγῆς· ὅσα ὁμοῦς εἶδη εἶναι συμφερότερο νὰ μένουν στὴ χώρα, πρέπει αὐτὰ νὰ ἐξάγονται μὲ καταβολὴ μεγάλων φόρων, καὶ ἔτσι ἐπειδὴ δὲν θὰ εἶναι ὠφέλιμη στοὺς εἰσαγωγεῖς ἢ ἐξαγωγῆ των, θὰ μένουν ἐδῶ καὶ θὰ ὑπάρχουν σὲ μεγάλη ἀφθονία στὴ διάθεση τῶν πολιτῶν, ἢ ἂν ἐξάγονται θὰ ἀποτελοῦν δημόσιο κέρδος καὶ θὰ εἰσπράττεται ὁ πόρος αὐτός ἀπὸ τὸ δημόσιο.) Μὲ πραγματικὴ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ δεξυδέρκεια ἀντιλαμβάνεται τὴ σημασία ποὺ εἶχε γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἡ Πελοπόννησος: «Ἄλλ' εἰς ἀσφάλειαν τίνος οὐκ ἂν εἴη κρείττων χώρας; νῆσος τε οὔσα τηλικαύτη ὁμοῦ καὶ ἠπειρος ἢ αὐτὴ καὶ παρέχουσα τοῖς ἐνοικοῦσι κατὰ τρόπον χρωμένοις ταῖς ὑπαρχούσαις ἀφορμαῖς, ἀπ' ἐλαχίστης μὲν τῆς παρασκευῆς, εἴ τις ἐπίοι ἀμύνεσθαι, ὑπάρχειν δὲ καὶ ἐπεξιέναι, ὅταν ἐθέλωσιν. Ὡστε καὶ ἄλλης οὐκ ὀλίγης ἂν ῥαδίως πρὸς τῆδε κρατεῖν.» (Ἄλλὰ καὶ σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀσφαλείας, ἀπὸ ποιά χώρα δὲν εἶναι ἀνώτερη; γιατί σύγχρονα εἶναι ἡ ἴδια καὶ μεγάλη νῆσος καὶ ἠπειρος καὶ δίνει τὴ δυνατότητα στοὺς κατοίκους της, ὅταν κατὰ κατάλληλο τρόπο χρησιμοποιοῦν τὰ ὀρηκτήριά της νὰ ἀποκρούουν μὲ ἐλαχίστη προπαρασκευῆ τὸν ἐχθρὸν ποὺ θὰ ἔκανε ἐπίθεση. Παρέ-

χει ακόμη την ευκαιρία να κάνουν οι κάτοικοι της έκστρατειες έναντι άλλων όταν θέλουν. "Ωστε θα ήμπορουν εύκολα να γίνωνται κύριοι και άλλης χώρας.) Ο Πλήθων αισθάνεται βαθύτατα την ιστορική συνέχεια του ελληνικού γένους. Η Πελοπόννησος είναι γι' αυτόν χώρα που διετηρήθηκε πάντοτε ελληνική. «Εσμέν γάρ οὖν, ὧν ἡγεῖσθέ τε καὶ βασιλεύετε, Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἢ τε φωνὴ καὶ ἢ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ. Ἕλλησι δὲ οὐκ ἔστιν εὐρεῖν εἰ τις ἄλλη οἰκειότερα χώρα, οὐδὲ μᾶλλον προσήκουσα ἢ Πελοπόννησός τε καὶ ὄση δὴ ταύτη τῆς Εὐρώπης προσεχῆς, τῶν τε αὖ νήσων αἱ ἐπικείμεναι. Ταύτην γὰρ δὴ φαίνονται τὴν χώραν Ἕλληνες αἰεὶ οἰκοῦντες οἱ αὐτοὶ ἐξ ὅτουπερ ἄνθρωποι διαμνημονεύουσιν, οὐδένων ἄλλων προεωκηκότων.» (Ἐμεῖς, ἐπάνω στους ὁποίους εἰσθε ἡγεμόνες καὶ βασιλεῖς, εἴμαστε Ἕλληνες κατὰ τὴν καταγωγὴν, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ πατροπαράδοτος παιδεία. Εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρη κανεὶς μιὰν ἄλλη χώρα πού νὰ εἶναι περισσότερο οἰκεία καὶ συγγενική στους Ἕλληνες ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς Εὐρώπης πού γειτονεύει μὲ τὴν Πελοπόννησο καὶ ἀπὸ τὰ νησιὰ πού γειτονεύουν πρὸς αὐτή. Γιατὶ εἶναι φανερό ὅτι οἱ Ἕλληνες κατοικοῦσαν πάντοτε αὐτὴ τὴ χώρα, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἀρχίζει ἡ μνήμη τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς προηγουμένως νὰ ἔχη κατοικήσει μέσα σ' αὐτὴ κανένας ἄλλος λαός.)

Οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς Πελοποννήσου προτάσεις τοῦ Πλήθωνος δείχνουν ὅτι ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐκτιμᾷ τὴν πραγματικὴ κατάσταση τοῦ παρόντος. Κατανοεῖ τὴ σημασία πού ἔχει γιὰ τὸ κράτος ἡ στρατιωτικὴ ἀνασύνταξη καὶ ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Συνδυάζει δύο χαρακτηριστικὰ πού προσιδιάζουν γενικὰ στὴ νοοτροπία τῶν σοφῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, τὴν οὐτοπιστικὴν πτῆση τῆς φαντασίας καὶ τὴ ρεαλιστικὴν ματιά. Ἡ πολιτικὴ του ὀξυδέρκεια τὸν βοηθεῖ νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι τὸ Ἕλληνικὸ γένος δὲν εἶχε τίποτε νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τοὺς Λατίνους. Οἱ περιποιήσεις καὶ οἱ τιμὲς πού ἐπροθυμοποιήθηκαν νὰ τοῦ προσφέρουν κατὰ τὸ ἔτος 1438 στὴ Φλωρεντία οἱ Λατῖνοι κατὰ τὸ διάστημα τῆς συνόδου γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, δὲν τὸν ἐπηρεάσαν καθόλου.

Ἄν γιὰ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη οἱ χρόνοι τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ἐποχὴ πνευματικῆς ἀναταραχῆς καὶ κρίσεως, γιὰ τὸ Ἕλληνικὸ γένος εἶναι ἐποχὴ τραγικῆς ἀγωνίας. Τὸ Ἕλληνικὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάθε στιγμὴ εἶναι ἀναγκασμένο νὰ προασπίζη τὴν ὑπαρξὴ του διεξάγοντας ἀγῶνα καὶ πρὸς τὴ δύση καὶ πρὸς τὴν ἀνατολήν. Τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸ 1350-1453 μέσα στὰ ὁποῖα ζῆ καὶ δρᾷ ὁ

Πλήθων εἶναι γιὰ τὸ Ἕλληνικὸ γένος ὁ κρισιμώτατος αἰῶνας τῆς ὑπάρξεώς του. Οἱ σοφοὶ τοῦ γένους ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἓνα μόνο ἀποτελεσματικὸ ὄπλο ἔμενε γιὰ τὸ ἔθνος, ἡ πνευματικὴ ἀναμόρφωσή του. Μὲ ἀκλόνητη πίστη στὴν πνευματικὴ ἀποστολὴ τοῦ γένους ξαναγυρίζουν στὸ ἱστορικὸ παρελθόν, γιὰ νὰ ἀντλήσουν ἀπ' αὐτὸ καινούρια δύναμη. Ὄταν ὁ Πλήθων ὀνομάζει τοὺς Τούρκους Παροπαμισάδας καὶ τοὺς ταυτίζει μὲ τοὺς παλαιούς Πέρσες, μέσα στὴν ψυχὴ του ἀναγεννιέται ἡ ἐλπίδα ὅτι ἡμποροῦσε τὸ γένος νὰ ἐπαναλάβη τὰ τρόπαια τῶν Ἀθηναίων, τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Μακεδόνων. Στους ἀγῶνες τοῦ γένους ἐναντίον τῶν Τούρκων βλέπει τὴ συνέχεια τῆς πάλης τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῶν Περσῶν. «Οἱ Παροπαμισάδαι τὸ πάλαι ὄντες ὑπὸ δὲ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν μετ' ἐκείνου Ἑλλήνων ἐπιβουλευθέντες τε καὶ κρατηθέντες πάρεργον τῆς εἰς Ἰνδοὺς τότε παρόδου, δίκας νῦν ἡμᾶς ταύτας διὰ μακροῦ μὲν, πολλαπλασίας δὲ τῶν ὑπηργμένων εἰσπράττουσι, Ἕλληνας ὄντας, καὶ νῦν πολλαπλασίαν τὴν δύναμιν κεκτημένοι ἢ ἡμεῖς, τὰ ἔσχατα περὶ ἡμῶν βουλευόμενοι ἐκάστοτε διατελοῦσιν.» Αὐτοὶ δηλ. οἱ Τούρκοι πού εἶναι ὡς πρὸς τὴν παλαιὰ τους καταγωγὴ Παροπαμισάδαι, ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ υἱὸς τοῦ Φιλίππου καὶ οἱ μαζί μὲ αὐτοὺς Ἕλληνες τοὺς ἐπεβουλεύθηκαν καὶ τοὺς ἐνίκησαν, σὲ ἓνα ἀγῶνα πού ἀποτελοῦσε πάρεργο μέρος τῆς προελάσεως πού ἐπεχείρησαν τότε πρὸς τὴ χώρα τῶν Ἰνδῶν, τώρα ἔπειτα ἀπὸ πολὺν καιρὸ πολὺ μεγαλύτερες τιμωρίες γιὰ ἐκδίκηση γιὰ τὰ παθήματα πού ἔπαθαν ἐκ μέρους μας ἐπιβάλλουν σὲ μᾶς πού εἴμαστε Ἕλληνες. Ἐχουν τώρα αὐτοὶ δύναμη πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ δική μας καὶ κάθε φορὰ σκέπτονται τὴν ἐξόντωσή μας) Ὑπόμν. πρὸς Θεόδωρον. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πλήθων ἀπεφάσισε νὰ ἐγκατασταθῇ στὴν Πελοπόννησο. Στὴν ἀπόφασή του αὐτὴ πρέπει νὰ τὸν ὤθησε μιὰ ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπιση τῆς καταστάσεως. Εἶχεν ἀντιληφθῇ ὅτι ἀπ' ἐκεῖ ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ ἐξόρμηση γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ γένους.

Γιὰ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ Πλήθωνος δὲν ἔχουν περισωθῆ πληροφορίες. Ὁλος τοῦ ὀβίος ἦταν ἀφιερωμένος στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν κοινῶν. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του πρέπει νὰ τοποθετηθῇ μεταξὺ τοῦ 1360 - 1370. Μαρτυρία ρητὴ γιὰ τὴ χρονολογία τῆς ἐγκαταστάσεώς του στὴν Πελοπόννησο δὲν μᾶς ἔχει παραδοθῆ. Ἀπὸ συνδυασμὸ γεγονότων καταλήγουν οἱ ἱστορικοὶ νὰ τοποθετήσουν τὴν ἀφίξή του στὸ Μυστρά γύρω στὰ 1414. Ἱστορικὰ βεβαιωμένα εἶναι ἡ στενὴ του σχέση μὲ τοὺς Παλαιολόγους πού τὸν ἐτίμησαν μὲ δωρεὰς «διὰ τὸ ὕψος τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας

καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τε καὶ πλεονεκτημάτων, ὧν ὁ Θεὸς αὐτῷ ἐδωρήσατο» Τὸ σπουδαιότερο γεγονός τῆς ζωῆς του τὸ ἀποτελεῖ ἡ συμμετοχή του στὴ σύνοδο γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν κατὰ τὸ 1438 καὶ ἰδιαίτερα ἡ διατριβή του κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος στὴ Φλωρεντία. Ἡ ἐπιδημία του στὴν Ἰταλικὴ αὐτὴ πόλη εἶναι γεγονός πού ἔχει σημασία γιὰ τὴν πνευματικὴ εξέλιξη τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Γιὰ πρώτη φορά μὲ τὴν παρουσία τοῦ Πλήθωνος ἔρχεται ὁ δυτικὸς κόσμος σὲ γνήσια ἐπαφή μὲ τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία. Ὁ ἴδιος ὁ Πλήθων γίνεται ἀρχηγέτης τῆς Ἰταλικῆς φιλοσοφικῆς ἀναγεννήσεως μὲ τὴ συγγραφή τῆς πραγματείας του «Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται» πού ἐγράφηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ Φλωρεντία. Ἀλλὰ ἀκόμη σημαντικώτερο γιὰ τὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶναι τὸ γεγονός τῆς ἐπαφῆς τοῦ Πλήθωνος μὲ τὸν δεσπότη τῆς Φλωρεντίας Cosimo de Medici. Σ' αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ἴδρυση τῆς πρώτης κρατικῆς Ἀκαδημίας πού ἐγένε κατὰ τὸ 1470 ἀπὸ τὸν Cosimo. Ἡ σχετικὴ μαρτυρία μᾶς παρέχεται ἀπὸ τὸ γνωστὸ μεταφραστὴ τοῦ Πλωτίνου καὶ νεοπλατωνικὸ Ἰταλὸ φιλόσοφο Marsilio Ficino. Στὸν πρόλογο τῆς μεταφράσεως τῶν «Ἐννεάδων» γράφει ὁ Ἰταλὸς σοφὸς τὰ ἀκόλουθα «Magnus Cosmus ..quo tempore concilium inter Graecos atque Latinos sub Eugenio tractabatur, philosophum Graecum nomine Gemistum, cognomine Plethonem, quasi alterum Platonem, de mysteriis Platonis disputantem frequenter audivit. E cuius ore fervente sic afflatus est protinus, ut inde Academician quandam alta mente conceperit, hanc opportuno tempore pariturus.» (Ὁ μέγας Κόσιμο... κατὰ τὸν καιρὸ πού ἐγίνονταν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων κατὰ πρωτοβουλία τοῦ Πάπα Εὐγενίου σύνοδος, τὸν Ἑλληνα φιλόσοφο πού εἶχε ὄνομα Γεμιστός καὶ παρώνυμο Πλήθων καὶ ἦταν ἕνας ἄλλος Πλάτων πολὺ συχνὰ τὸν εἶχε ἀκροασθῆναι μιλῆν γιὰ τὰ Πλατωνικὰ μυστήρια. Ἀπὸ τὸ διάθερμο (ἀπὸ ἐνθουσιασμό) στόμα του τόσο πολὺ εἶχεν ἀμέσως ἐμπνευσθῆναι, ὥστε νὰ συλλάβῃ ἀπὸ τότε στὸ βαθύ του στοχασμὸ κάποιαν Ἀκαδημία, ἔχοντας σκοπὸ νὰ τὴν ἰδρῦσῃ σὲ κατάλληλη εὐκαιρία). Ἔτσι ἡ μεγαλεπήβολη σκέψη τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὴν ἴδρυση ἑνὸς κρατικοῦ ἰδρύματος ἀφιερωμένου στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἔρριχνε στερεές ρίζες μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Πλήθωνος στὸ Ἰταλικὸ ἔδαφος. Ἡ φλωρεντινὴ Ἀκαδημία ἀνεδείχθηκε τὸ πρότυπο γιὰ νὰ ἰδρυθοῦν ἔπειτα παρόμοια ἰδρύματα. Μὲ τὴν ἴδρυσή τους κατανικήθηκε τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα τῶν Πανεπιστημίων καὶ ἀνοίχθηκε ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

Ἡ σύνοδος τοῦ 1438 δὲν ἔφερε κανένα εὐνοϊκὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ γέ-

νος. Ὁ Πλήθων ἐξαναγύρισε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἐσυνέχισε τὴ διδασκαλικὴ καὶ συγγραφικὴ του δράση. Τὸ κύριο ἔργο τῆς ζωῆς του ἦταν ἡ «Νόμων Συγγραφή». Ἡ ἀναμφισβήτητη πολιτικὴ ὀξυδέρκειά του τὸν εἶχεν ἐμποδίσει νὰ προβῇ στὴν ἔκδοση τοῦ συγγράμματός του. Εἶχεν ἀποφασίσει νὰ τὸ ἀφήσῃ ἀνέκδοτο, κληρονομία καὶ πνευματικὴ διαθήκη στὶς ἐπερχόμενες γενεές. Ἡ κατάσταση γύρω του ἦταν ζοφερή. Μόνο μιὰ ριζοσπαστικὴ ἀναμόρφωση τοῦ γένους ἤμποροῦσε νὰ φέρῃ τὴ σωτηρία. Κάποια βαρεῖα ἀμαρτία βαρύνει τὸ ἔθνος καὶ δὲν τὸ ἀφήνει νὰ ξαναπάρῃ τὴν παλαιὰ ἀλκή του. Γι' αὐτὸ ἀπαντώντας στὴν πραγματεία «Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» τοῦ Βησσαρίωνος γράφει κατὰ τὸ 1448 ὁ Πλήθων. «Οὐκ οὐδ' ἡμῖν ἐλπίς σωθήσεσθαι, μὴ εἴτε εἰς τὸν Θεὸν μέγα, ἢ ἐν πλείω, εἴτε δὴ ἐν δόξαις εἴτε ἐν ἔργοις, ἀμαρτάνοιτο ἐπανορθωσαμένοις. Μέχρι δ' ἂν οὕτως ἔχομεν, οὐτ' εἰ Λατίνοις ὁμολογήσομεν, εἴτ' οἴσισιν οὐν ἀνθρώπων σωθείημεν ἂν. Ἀλλ' ὁ Θεὸς δοίη, οὐ περὶ τούτου μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων τὰ κράτιστα ὑμῖν βουλευσαμένοις ἐλέσθαι.» (Δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐλπίδα νὰ σωθοῦμε, ἂν δὲν διορθώσωμε κάποιον μας μεγάλο σφάλμα ἀπέναντι στοῦ θεοῦ, πού ἤμπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε ἕνα εἴτε πολλὰ καὶ νὰ ἔχη διαπραχθῆ εἴτε σχετικὰ μὲ τίς δοξασίες μας εἴτε σχετικὰ μὲ τὴν πρακτικὴ μας συμπεριφορά. Ὅσον καιρὸ ὅμως μένομε στὴν ἴδια κατάσταση πού τώρα εἴμαστε, οὔτε ἂν συμφωνήσωμε μὲ τοὺς Λατίνους, οὔτε ἂν συμφωνήσωμε μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἔθνος θὰ εἶναι δυνατόν νὰ σωθοῦμε. Ἀλλὰ εὐχομαί νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ σκεφθοῦμε καὶ νὰ ἀκολουθήσωμε τὴν καλύτερη ἀπόφαση ὄχι μόνον γιὰ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα). Ὁ Πλήθων θεωρεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεσι γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ γένους τὴν πνευματικὴ ἀναμόρφωση καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς συμπεριφορᾶς. Τὸ γένος δὲν θὰ σωθῆ οὔτε ἂν προσχωρήσῃ στοὺς Λατίνους οὔτε ἂν προσχωρήσῃ στοὺς Τούρκους. Μόνον ἡ ἀναμόρφωση τοῦ πνευματικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου ἤμπορεῖ νὰ φέρῃ τὴ σωτηρία. Ὑπάρχει κατὰ τὸν Πλήθωνα ἀκόμη καιρὸς νὰ σκεφθῆ καὶ νὰ διαλέξῃ τὸ γένος τὴν καλύτερη ἀπόφαση. Ὁ Πλήθων δὲν εἶναι μοιρολάτρης, ὅπως τὸν παριστάνουν μερικοὶ ἱστορικοί. Ἀπὸ τὸ χωρίο πού ἐρμηνεύσαμε φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ ἀποτέλεσμα πού εἶναι δυνατόν νὰ φέρῃ ἡ «κράτιστη βούλευσις καὶ αἵρεσις». Κάτω ἀπὸ τίς γραμμὲς αὐτῆς διακρίνεται καθαρὰ ἡ ὑπόδειξη τοῦ Πλήθωνος γιὰ ριζικὲς μεταρρυθμίσεις.

Ὁ θάνατος τοῦ Πλήθωνος, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐνθύμημα σημειωμένο στὸν

ὕπ' ἀριθ. 495 κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου, συνέβη στὶς 26 Ἰουνίου τοῦ 1452 «Μην. Ιουν. κς' Νιε' ἐτελεύτησεν ὁ διδάσκαλος ὁ Γόμοστος ἡμέρα δευτέρα ὥρα α' τῆς ἡμέρας». Τὰ ὁσπᾶ του τὰ μετέφερον ὁ Πανδόλφος Μαλατέστα στὰ 1465 στὴν Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου στὸ Rimini τῆς Ἰταλίας. Τὸ ἔργο τῆς ζωῆς του τὴ «Νόμων ξυγγραφήν» τὸ ἔδωκε ἡ σύζυγος τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου στὸ Γεννάδιο πού εἶχε γίνει γιὰ δεύτερη φορά Πατριάρχης στὰ 1462-63. Ὁ παλαιὸς αὐτὸς ἀντίπαλός του ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ ἐξαφανίσῃ καὶ τὸ παρέδωκε στὴ φωτιά, δικαιολογώντας κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο τὴν ἀπόφασή του. «Διὰ ταῦτα τοίνυν, καὶ ὅτι οὐ πατρόθεν τοιοῦτος ἦν, ἀλλ' ἀποστάτης, καὶ ὅτι πάνδεινος ἀγροικία τὸ ἡμέτερον νῦν ἔχει γένος, οὐκ ἀφανισμοῦ μόνον χάριν, ἀλλὰ ποινῆς εἴνεκα μάλιστα, δοθῆναι πυρὶ πεποιήκαμεν τὸ βιβλίον» Ἐπιστολ. Γενναδίου πρὸς τὸν Ἐξαρχο Ἰωσήφ. (Γι' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λόγους, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦταν ἀπὸ πατρικὴ καταγωγὴ τέτοιος, ἀλλὰ ἐγένετο ἀποστάτης, καὶ ἐπειδὴ τρομερὴ ἔλλειψη μορφώσεως ἔχει κυριεύσει τώρα τὸ δικό μας τὸ γένος, ὄχι μόνον γιὰ ἐξαφανισμὸ ἀλλὰ καὶ γιὰ τιμωρία ἐκάμαμε ὥστε τὸ βιβλίον νὰ παραδοθῆ στὴ φωτιά).

Ἔτσι παρεδόθηκε στὸν ἐξαφανισμὸ ἡ «Νόμων ξυγγραφή». Μόνο μερικὰ κομμάτια, πού μαρτυροῦσαν γιὰ τὶς εἰδωλολατικὲς ἰδέες τοῦ Πλήθωνος, ἀφῆκε νὰ περισωθοῦν ὁ Γεννάδιος, γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ ἡ πυρπόληση.

Στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους σημειώνονται πολλές φορές ἀξιοπαρατήρητες ἀντίστοιχες. Ὄταν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας ἔκτιζε τὴν Κωνσταντινούπολι εἶχε στὸ πλευρὸ του κοντὰ στοὺς ἄλλους συμβούλους του καὶ τὸν ἐθνικὸ φιλόσοφο Σώπατρο, τὸ μαθητὴ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἰαμβλίχου. Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ὁ Πλάτων εἶχε σχεδιάσει τὴν «πόλιν τὴν ἐν λόγοις κειμένην», ποτὲ δὲν ἔπαυσαν οἱ ὀπαδοί του νὰ ἐνεργοῦν γιὰ τὴν οἰκοδόμησή της. Ὁ Πλωτῖνος εἶχε παρακαλέσει τὸ ρωμαῖο αὐτοκράτορα Γαληνὸ νὰ τοῦ δώσῃ τὰ μέσα γιὰ νὰ ἰδρῦσῃ τὴν «Πλατωνόπολιν». Ἡ σχολὴ τοῦ Πλωτῖνου ἔμεινε πάντοτε πιστὴ στὸ ἴδιο ἰδεῶδες. Ἔτσι ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκτίσθη μετὰ τὴν πρόθεση νὰ ἀποβῆ ὄχι μόνον πόλις τῶν χριστιανῶν ἀλλὰ καὶ πόλις τῶν φιλοσόφων. Κατὰ μοιραία σύμπτωση καὶ ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, στέκεται ἀνάμεσα σὲ δυὸ φιλοσόφους. Ἀπὸ τὸ ἓνα πλευρὸ τοῦ ἔχει τὸν ἀριστοτελικὸ Γεννάδιο καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸν νεοπλατωνικὸ Πλήθωνα. Παρ' ὅλον ὅτι τὸν βαρύνει ἡ ἀντιμετώπιση ἀκαταμέτρητου κινδύνου, δὲν παραιτεῖται ἀπὸ τὶς πατρο-

παράδοτες πνευματικὲς ἐπιδιώξεις τῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων. Προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τοὺς δύο ἀντιμαχομένους σοφοὺς. Γιὰ τὴν παρέμβασή του μᾶς παρέχει ρητὴ μαρτυρία ὁ Γεννάδιος στὴν ἀντιρρητικὴ πραγματεία πού ἔχει γράψῃ ἐναντίον τοῦ Πλήθωνος στὰ 1449-1450, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀναβῆ στὸ θρόνο τῆς βασιλείας. «Ἄ δ' ἔφασκες ἀντιγεγραφῶς ἀναπέμψαι καὶ δεῖν ἡμᾶς ἐκεῖθεν λαμβάνειν εἶγε βουλοίμεθα, ὁ μὲν θεοῦ ὀνομασία Βασιλεὺς ἡμῶν οὐκ ἐδίδοι, σοῦ καὶ τῆς σῆς δόξης μᾶλλον, ὡς ἂν ἔγωγε φαίην, κηδόμενος· ἐπεὶ ἑώρα σε κατακεχρημένον τοῖς λόγοις, ὃν εἰς ἐπιείκειαν ἐπαινῶν καὶ σεμνότητα, καὶ τοιοῦτον βούλοισ' ἂν πᾶσιν δοκεῖν οἷς πράττεις». (Ὅσα δὲ ἔλεγεσθε ὅτι ἔχοντας γράψῃ ἐναντίον μου τὰ εἶχες ὑποβάλλει στὸ Βασιλεῖα, ἀπ' ὅπου ἐγὼ θὰ ἔπρεπε, νὰ τὰ πάρω ἂν ἤθελα, ὁ θεοῦ ὀνομασία Βασιλεὺς δὲν ἤθελε νὰ μοῦ τὰ δώσῃ, ἐπειδὴ ἐνδιαφέρονταν γιὰ σένα, ἢ καλύτερα θὰ ἔλεγα γιὰ τὴν ὑπόληψή σου. Γιατὶ εἶχεν ἰδῆ ὅτι εἶχες κάμει κατάχρησιν στὰ λόγια ἐνῶ αὐτὸς μετὰ τοὺς ἐπαίνους πού ἔκανε σχετικὰ μετὰ τὴ χρηστότητα καὶ σεμνότητά σου ἤθελε νὰ φαίνεσαι μετὰ ὅσα κάνεις ἀξίος τῶν ἐπαινῶν του.) Εἶναι φανερὴ ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα πού ἐρμηνεύσαμε ἡ πρόθεση τοῦ Κωνσταντῖνου γιὰ τὴ συνδιαλλαγὴ τῶν δύο φιλοσόφων καὶ ἡ φροντίδα του γιὰ τὰ πνευματικὰ ζητήματα. Ὁ Γεννάδιος στὴν ἴδια πραγματεία του μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὶς ἐλπίδες πού εἶχε δημιουργήσει τὸ ἀνέβασμα τοῦ Κωνσταντῖνου στὸ θρόνο. «Ἀλλὰ πολλὴ ἐστὶν ἐλπίς ἐπὶ τῷ καλλίστῳ Βασιλεῖ, οὐχ ὅσον ἐς θεοσέβειαν ἤκει μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐν ἅπασιν ἀγαθοῖς, πολὺ τι δι' αὐτοῦ τὰ ἡμέτερα ἐπιδώσειν ἔμφρονος ἡγεμονίας ὅψεν νῦν ἀπολαύσαντα.» (Ἄλλὰ ὑπάρχουν πολλές ἐλπίδες στηριγμένες ἐπάνω στὸν ἀριστο Βασιλεῖα, πού ὑπόσχονται ὅτι ὄχι μόνον ἀναρχα σχετικὰ μετὰ τὴ θεοσέβεια, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ὅλα τὰ ἀγαθὰ, θὰ προκόψῃ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ κατάστασή μας, ἀφοῦ τώρα πιά ἔτυχε νὰ ἐπιτύχουν βασιλεῖα φρόνιμο). Οἱ ἐλπίδες τοῦ γένους εἶχαν τότε ἀναρριπισθῆ ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Κωνσταντῖνου. Δὲν εὐτύχησε βέβαια νὰ δώσῃ σάρκα καὶ ὁσπᾶ στὶς ἐλπίδες ἐκεῖνες. Ἐκεῖνο ὅμως πού κατῶρθωσε ἦταν νὰ ξαναζωντανέψῃ τὸ θρῦλο τῆς ἑλληνικῆς πολεμικῆς ἀρετῆς. Πολεμόντας ὡς ἂν ἀπλοῦς στρατιώτης, ὅπως ἄλλοτε ὁ Λεωνίδας στὶς Θερμοπύλες, ἔπεσε στὸ αἱματόβρεκτο πεδίο τῆς μάχης καὶ ὁ νεκρὸς του «οὐχ εὐρέθη ἐς ἀναίρεσιν» ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ παλαιοὶ προπάτορες. Ἐμείνε θρῦλος πού περνᾷ ἀκατάλυτος μέσα στοὺς αἰῶνες δείχνοντας στὶς ἐπερχόμενες γενεές τὸ δρόμο τοῦ χρέους καὶ τῆς ἀρετῆς. Δίπλα του συμβαδίζει συντροφεύοντάς τον καὶ ἡ σκιά τοῦ

Πλήθωνος. Ἐξέτεινε κι' αὐτὸς ὀδηγητικὰ τὸ χέρι του καὶ ἔδειξε στὸν ἔσπεριακὸ πολιτισμὸ καινούριους δρόμους. Οἱ οὐτοπιστὲς πολιτειολόγοι τοῦ 16^{ου} καὶ 17^{ου} αἰῶνος, ὁ Θωμᾶς Μῶρος, ὁ Καμπανέλλα, ὁ Ἄντρέ, ὁ Φραγκίσκος Βάκων ἐβάδισαν πάνω στὸ μονοπάτι ποὺ αὐτὸς πρῶτος εἶχε ὑποδείξει. Τὰ ἱδρύματα τῶν Ἀκαδημιῶν δίκαιο εἶναι νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν γιὰ *πάτερα τους. Τὸ ἑλληνικὸ γένος χρεώσται* σ' οὐτὸν τὸ ξαναζωντάνεμα σὲ μιὰ τραγικὴ στιγμή τῆς ἐθνικῆς τοῦ αὐτογνωσίας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ζήλος του γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ γένους τὸν ἔκαμε νὰ παραγνωρίση τὴ σημασία ποὺ εἶχε γιὰ τὸ λαὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ χριστιανικὸ βίωμα. Στὴν ἐκτροπὴ τοῦ ὅμως αὐτὴ τὸν ὤθησε ἡ συναίσθηση τῆς ἀγωνίας ἐμπρὸς στὴ δύσκολη ἱστορικὴ συγκυρία. Εἶχε τὴ σύνεση νὰ σκεπάζη μὲ τὸν πέπλο τῆς σιωπῆς τὰ τολμηρὰ ἀναμορφωτικὰ του σχέδια καὶ νὰ πα-

ρέχη τὴ ζωὴ του ὑπόδειγμα σεμνότητος καὶ ἀρετῆς. Ἄξιος ἐπαινέτης του ὁ μαθητῆς του καρδινάλιος Βησσαρίων ἐκφράζοντας τὸν πόνο ποὺ αἰσθάνθηκε τὸ γένος γιὰ τὸ θάνατό του τὸν κατατάσσει στὸν οὐράνιο χῶρο συγχορευτῆ τῶν ἀθανάτων «τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις θεοῖς συγχορεύοντα ἱακχον». Καὶ μὲ τὴν καρδιά γεμάτη ἀπὸ σεβασμὸ καὶ εὐλάβεια συνθέτει τὸ *ἀκόλουθο ἐγκωμιαστικὸ ἐπίγραμμα*:

Πολλοὺς μὲν φύσεν ἀνέρας θεοειδέας Ἑλλάς
Προύχοντας σοφίῃ τῇ τε ἄλλῃ ἀρετῇ.
Ἄλλὰ Γεμιστός, ὅσον Φαέθων ἀστρων παραλλάσσει
Τόσον τῶν ἄλλων ἀμφοτέρων κρατεῖ.

(Πολλοὺς θεόμορφους ἀνδρας ἐγέννησεν ἡ Ἑλλάς, ποὺ προεξέχουν κατὰ τὴ σοφία καὶ τίς ἄλλες ἀρετές. Ὁ Γεμιστός, ὅμως ὑπερέχει ἀπὸ τοὺς ἄλλους κατὰ τὰ δύο, ὅσο ὑπερέχει ὁ Ἥλιος ἀπὸ τὰ ἄστρα.)

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΡΙΚΟΥ (ΚΡΗΤΗΣ)
(Συλλογὴ Φίλιπς—Οὐάσιγκτων—Φωτογραφία Ἄγγ. Προκοπίου)